

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ҲАЁТНИНГ ЭНГ МУҲИМ

ТАЯНЧИДИР

*Ғиёсова Зебо Тошбўловна
ЖДПУ катта ўқитувчиси,
Давронова Ҳафиза Акбар қизи
ЖДПУ стажёр ўқитувчиси,
Аллаёрова Ирода Шерзод қизи
ЖДПУ талабаси*

Аннотасия: Ушбу мақолада таълим-тарбия ривожланиш жараёнида ўқитувчиларнинг ўз олдига қўйиши лозим бўлган мақсадлари, эгаллаши шарт бўлган билим, кўникма, малакалари, шу билан бирга Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг ёш авлодни тарбиялашдаги фикрлари келтирилган.

Таянч иборалар: педагогика, таълим, тарбия, билим, кўникма, малака, ривожланиш, таълим-тарбия, мақсад, Шарқ мутафаккирларининг педагогик қарашлари

Бугунги кунда жамиятимиздаги жараёнлар, стратегик мақсад – яъни фуқаролик жамиятини барпо этишда маънавий қадриятларимизни ривожлантириш ўз аҳамиятига эга. Бугунги ёш авлоднинг маънавияти, замонавий демократик ғоялар ва миллий-маънавий қадриятлар уйғунлигига эришиш бугунги кун педагоглари олдига масъулиятли ва аниқ режали вазифаларни қўйишни тақозо этади. Шу ўринда ўтмишда яшаб ижод этган аждодларимиз Форобий, Юсуф Хос Ҳожиб, Ибн Сино, Жомий, Навоий адабий–илмий мерослари бизга ўзларининг бебаҳо таълим-тарбияга оид асарлари ҳам қувват ва тажриба бера олади. Шундай экан, таълим жараёнида баркамол авлодга янада мукаммалаштирилган таълим бериш ва уларга таълим бериш жараёнида буюк мутафаккир олимларимизнинг ижод йўллари таништириш, ёшларни мустақил фикрлай олишга ўргатиш, ватанпарварлик руҳида тарбиялаш энг асосий мақсад, вазифалардан биридир. Бунинг учун педагог ўз ўстида мунтазам ишлаши, замонавий ривожланиш техникаларини эгаллаган бўлиши, педагогик билим, кўникма, малакаларга эга бўлиши шарт.

Билим – шахснинг онгида тушунчалар, схемалар, маълум образлар кўринишида акс этувчи борлиқ ҳақидаги тизимлаштирилган илмий маълумотлар мажмуи.

Кўникма – шахснинг муайян фаолиятни ташкил эта олиш қобилияти. Кўникма – бу ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланган онгли фаолият. Кўникма – онгли фаолият (ҳаракат) ни тез, тежамли, тўғрибажариш жараёни натижаси. У шахснинг билимлари асосида таркиб топади. Дастлабки шаклланиш босқичларида бундай ҳаракатлар жиддий диққат билан бажарилади, кейинги босқичда диққат билан назорат қилиш камайиб боради ва натижада автоматлашган ҳаракатга айланади.

Малака – онгли ҳатти – ҳаракатнинг автоматлаштирилган таркибий қисми ҳамдир. Малака бир ҳатти – ҳаракатнинг ўзини бир хил шароитларнинг ўзида кўп марта такрорлаш натижасида ҳосил қилинади. Шахснинг малакалари шу билан характерланадики, унинг ҳаракатлари осон, тез, гўё ўз–ўзидан бажарилаётгандек бўлади. Шу туфайли ҳам бир ҳажмдаги ишни малакали ва малакасиз турли муддат ва турли сифат билан бажаради. Шахснинг малакалари унинг фаолиятининг барча соҳалари учун хосдир.

Барча ислохотларнинг асосий мақсади юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилишдан иборатдир. Шу жиҳатдан ҳар томонлама мукамал ривожланган инсонни тарбиялаш, таълим тизимини юксалтириш, мустақил фикрлай оладиган ватанпарвар авлодни вояга етказиш давлатимиз сиёсатининг устивор йўналишларидан бири ҳисобланади. Маънавий меросимизни тиклашда амалга оширилган улуғвор ишлар, тарихимизни холисона ўрганиш, улуғ алломаларимиз қолдирган бебаҳо асарларининг таржима ва нашр қилиниши, таълим беришни такомиллаштириш, барча соҳасидаги ютуқлар – буларнинг барчаси жамиятда маънавий-руҳий кўтарилишга олиб келади ва иқтисодиётимизнинг устивор йўналишларидаги ислохотларга қўшимча куч бағишлайди.

Шарқ алломалари ва мутафаккирлари ёш авлодни тарбиялаш, касбга йўналтириш бўйича тенги йўқ фикр, ғояларни илгари сурганлар, таълимотлар яратганлар. Илмий меросни синчковлик билан ўрганиш, таҳлил қилиш, тизимлаштириш ҳамда жаҳон фанининг мазкур соҳадаги ютуқлари билан таққослаш ўзлигимизни англаш имконини кенгайтириб, халқимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътиборини янада оширади. Миллий педагогикамиз тарихини, айниқса, ёш авлодга таълим-тарбия бериш бўйича ажодларимизнинг асрларини ўрганиш мобайнида улардаги тўплаган тажрибалари таълим-тарбия жараёнини такомиллаштиришга хизмат қилиши шубҳасиз. Шарқдаги таълим-тарбияга оид илк асарлардан бири бўлган. Зардуштийликнинг муқаддас китоби “Авесто”- нафақат диний ақидалар мажмуаси, балки бадий, юксак ахлоқий, фалсафий ва тарбиявий аҳамиятга эга бўлган ёдгорлик ҳисобланади. Мазкур ёдгорликда айрим қайд ва ишоралар, ном ва атамалар зардуштийликнинг илк куртаклари пайдо бўла бошлаган даврларда ҳам ҳозирги Мовароуннаҳр ва Хуросон халқлари яшаган минтақаларда таълим ва тарбия ривожланганлигини кўрсатади. Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”да ҳам таълим-тарбия масалаларига катта аҳамият берилган. Унда: “Тарбия ҳаётнинг энг муҳим тиргаги, таянчи бўлиб ҳисобланиши лозим. Ҳар бир ёшни шундай тарбиялаш лозимки, у аввало яхши ўқишни, кейин эса ёзишни ўрганиш билан энг юксак поғонага кўтарилсин”, — дейилган. “Авесто”да инсон ўз меҳнати туфайли барча ёмонликлардан, ёвузликлардан қутулиш мумкин, деган улуғ ғоя ётади. Унда ахлоқийликнинг асоси — саҳоватлилик, деб кўрсатилган. Ахлоқ — яхши фикр, сўз ва ҳаракат бирлигидан иборат, дейилган. “Авесто”даги далиллар шуни кўрсатадики, таълим жараёнида кундалик ҳаёт учун зарур бўлган барча билимлар ўқитилган. Ибодатхоналар ҳузурида подшолик асарруфидаги махсус мактаблар ташкил қилинган, таълим тизимида математика, астрономия, тиббиёт, тарих, ҳуқуқшунослик каби фанлар ўқитила бошлаган; бунда ёшларнинг маънавий камолотига алоҳида эътибор

берилган. Шарқ жонланиш даврида илм-фан ривожланиши уч йўналишда бўлди.

Биринчи йўналиш — математика-тиббиёт йўналиши бўлиб, буларга математика, астрономия, кимё, геодезия, минералогия, тиббиёт, фармакалогия ва бошқа шунга ўхшаш фанлар киритилиб, Муҳаммад Мусо Хоразмий, Аҳмад Фарғонийлар математикага оид, Закарнё Ар-Розий ва Ибн Сино кимё ва тиббиётга оид йирик асарлар яратдилар.

Иккинчи йўналиш — ижтимоий-фалсафий йўналиш, бунда фалсафа, тарих, матник, фикх, руҳшунослик, нотиклик ва шунга ўхшаш бошқа фанлар бўлиб, бу соҳада комусий олимлар Форобий, Ибн Сино, Захириддин Байҳақий, Муҳаммад Наршахий ва бошқалар фаолият кўрсатганлар.

Учинчи йўналиш — таълим ва тарбия йўналиши бўлиб, бу соҳада комусий олимлар ўз қарашларини ижтимоий-фалсафий ва илмий асарларни таркибида ёки ахлоқий асарларида баён этсалар, адиб ва тарбияшунос олимлар ўз асарларида таълим-тарбияни назариясини ифодалаганлар. Маълумки, Шарқ жонланиш даврида инсон муаммоси маънавият соҳасидаги асосий масала бўлган. Шунинг учун ҳам таълим-тарбия масалаларига катта эътибор берилган. Форобий, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб, Аҳмад Югнакий, Тусий, Кошифий, Кайковус, Саъдий, Жомий, Навоийларнинг “Фозил одамлар шаҳри”, “Бахт саодатга эришув ҳақида”, “Ахлоқ ҳақида рисола”, “Ишқ рисоласи”, “Қутадғу билик”, “Ахлоқи Носирий”, “Ахлоқи Жалолий”, “Ахлоқи Мухсиний”, “Ҳиббатул ҳақойик”, “Қобуснома”, “Тулистон”, “Бўстон”, “Махбубул-қулуб” каби таълим ва тарбияга оид асарлари инсон шахсини, маънавиятини шакллантириш муаммосини ҳал этишда муҳим аҳамиятга эга.

Форобий (873-950) ўз асарларида таълим-тарбиянинг муҳимлиги, унда нималарга эътибор бериш зарурлиги, таълим-тарбия усуллари ҳақида фикр юритади. “Фозил одамлар шаҳри”, “Бахт ва саодатга эришув тўғрисида”, “Илмларнинг келиб чиқиши”, “Ақл маънолари тўғрисида” каби асарларида ижтимоий-тарбиявий қарашлари ўз ифодасини топган. У таълим-тарбияга

биринчи бўлиб таъриф берган олим. Маърифат — тарбияланувчининг хоҳиши ва иродасини керакли йўналишда бошқарши санъатидир. Таълим деган сўз инсонга ўқитиш, тушунтириш асосида назарий билим бериш; тарбия-таълимнинг назарий фазилатларни, маълум ҳунарни эгаллаш учун зарур бўлган хулқ нормаларини ва амалий малакаларни ўргатишдир, дейди олим. Абу Наср Форобий яна айтади: “Таълим деган сўз халқлар ва шаҳарлар ўртасида назарий фазилатни бирлаштириш, тарбия эса шу халқлар ўртасидаги туғма фазилат ва амалий касб-ҳунар фазилатларини бирлаштириш”. Форобий билимдан маърифатли етук одамнинг образини тасвирлар экан, бундай дейди: “Ҳар кимки илм хикматини ўрганаман деса, уни ёшлигидан бошласин, соғ – саломатлиги яхши бўлсин, яхши ахлоқ ва одобни бўлсин, сўзининг уддасидан чиқсин, ёмон ишлардан сақланган бўлсин, барча қонун – қоидаларни билсин, билимдон ва нотик бўлсин, илмли ва доно кишиларни ҳурмат қилсин, илм ва аҳли илмдан мол – дунёсини аямасин, барча реал моддий нарсалар тўғрисида билимга эга бўлсин”. Бу фикрлардан Форобийнинг таълим–тарбияда ёшларни мукамал инсон қилиб тарбиялашда хусусан, ақлий – ахлоқий тарбияга алоҳида эътибор берганлиги кўриниб турибди. Унинг фикрича, билим, маърифат, албатта яхши ахлоқ билан безанмоғи лозим, акс ҳолда кутилган мақсадга эришилмайди. Форобий “тарбия жараёнининг муваффақиятли кечиши учун тарбия берувчининг ўзи тарбияли бўлмоғи шарт”, дейди.

Абу Али Ибн Сино(980-1037) ҳам бола тарбияси ва тарбия усуллари ҳақида қимматли фикрларини билдирган. Ибн Сино боланинг ахлоқий тарбияси ҳақида билдирган фикрларида уй – рўзғор тутиш масалалари хусусида ҳам сўз юритади. Болани тарбиялаш оила, ота–онанинг асосий мақсади ва вазифасидир. Ўз камчиликларини тузатишга қодир бўлган ота–она тарбиячи бўлиши мумкин. Ахлоқий тарбияда энг муҳим воситалар боланинг нафсониятига, ғурурига тегмаган ҳолда, яккама – якка суҳбатда бўлиш, унга насиҳат қилишдир. Ибн Сино болада ахлоқий хусусиятларни меҳнат, жисмоний, ақлий тарбия билан ўзвий бирликда шакллантиришни,

уни инсон қилиб камол топтиришда асосий омил, деб билади. Абу Али ибн Сино камолотга эришишнинг биринчи мезони саналган билимларга етишишга даъват этган. У болаларни мактабда ўқитиш зарурлигини қайд этар экан, таълим-тарбияда қуйидаги тамойилларга риоя этиш зарурлигини таъкидлайди:

- болаларга билим беришда бирданига китобга банд қилиб қўймаслик;
- таълимда енгилдан оғирга бориш орқали билим бериш;
- олиб бориладиган машқлар болалар ёшига мос бўлиши;
- жамоа бўлиб мактабда ўқитишга эътибор бериш;
- билим беришда болаларнинг майли, қизиқиши ва қобилиятини ҳисобга олиш;
- ўқитишни жисмоний машқлар билан қўшиб олиб бориш.

Ибн Сино ўзининг “Тадбири манзил” асарининг “Болани мактабда ўқитиш ва тарбиялаш” бўлимида тўхталиб, таълим ва тарбия жараёнини очиқ беради. Болаларга билим бериш педагогнинг асосий бурчидир. Шунга кўра, Ибн Сино педагог қандай бўлиши кераклиги ҳақида фикр юритар экан, шундай йўл-йўриқлар беради:

- ✓ болалар билан муомалада босиқ ва жиддий бўлиш;
- ✓ берилаётган билимни болалар қандай ўзлаштириб олаётганига эътибор бериш;
- ✓ таълимда турли усуллардан фойдаланиш;
- ✓ фанга қизиқтира олиш;
- ✓ берилаётган билимларнинг энг муҳимини ажратиб бера олиш;
- ✓ билимларни болаларнинг ёши, ақлий даражасига мос равишда бериш;

- ✓ ҳар бир сўзнинг болалар ҳиссиётини уйғотиш даражасида бўлишига эришиш зарур.

Ибн Сино инсоннинг шаклланишида унинг атрофини ўраб олган ижтимоий муҳит алоҳида рол ўйнашини, ана шу муҳит инсоннинг атроф дунёни билишинигина эмас, балки унинг ҳулқида яхши ёки ёмон жиҳатларнинг таркиб топишига ҳам таъсир этишини, шунинг учун ҳам болаларни тарбиялашда эҳтиёткор бўлиш, уни ёмон ижтимоий муҳитдан узоқроқ сақлаш зарурлигини уқтиради. Ибн Сино инсон камолотида ақлий, ахлоқий тарбия билан бир қаторда жисмоний тарбиянинг муҳим аҳамиятини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан исботлайди. Болага ҳали у туғилмасдан туриб ғамхўрлик қилиш, гўдаклик давридан бошлаб тарбияни бошлаш зарурлигини таъкидлайди. Ибн Синонинг таълим-тарбиявий қарашларида инсоннинг ақлий, ахлоқий, эстетик, жисмоний ривожланиши унинг камолга етишида асосий мезон сифатида талқин қилинади.

Юсуф Хос Ҳожиб(1015—1070) ўз даврининг етук мутафаккири, чуқур билимли, донишманд кишиси эди. У “Қутадғу билиг” (“Саодатга бошловчи билим”) асари муаллифидир. “Қутадғу билиг” -бахт ва саодатга элтувчи билим, таълим деган маънони билдиради. Демак, асар номидан ҳам унинг панд-насихатлари, таълим-тарбияга оид, ҳар томонлама комил инсонни тарбиялайдиган етук маърифий асар эканлиги яққол кўриниб турибди, “Қутадғу билиг”да бош масалалардан бири комил инсонни тарбиялашдир. Асарда ахлоқий масалалардан бири оила ва фарзанд тарбияси масаласидир... Инсон туғилган кундан бошлаб зарур тарбияни олмоғи лозим. Фарзандлар тарбияси ниҳоятда эрта бошланмоғи шарт. Шундагина уларнинг ноўрин хатти – ҳаракатларига берилишининг олди олинади. Ушбу асарда инсонни ҳар томонлама камолга етказишнинг барча масалалари ифодасини топган йирик таълимий-ахлоқий дostonдир. Олим инсонни камолга етиши учун кўйидагиларни назарда тутди:

1. Ақлий камолот-билим ва заковат. Ўқувга бўлиш.
2. Ахлоқий камолот.

3. Жисмоний камолот.

Юсуф Хос Ҳожиб инсоннинг камолга етишининг йўл-йўриқлари, усуллари, чора-тадбирларини юксак бадиий маҳорат билан ёритиб беради. Шунинг учун ҳам бу асар ўзининг илмий, маърифий, тарбиявий аҳамияти билан бекиёсдир. Кайковуснинг (XI аср) “Қобуснома” асари Шарқда сақланиб келаётган анъанага кўра панд-насихаттарзида ёзилган бўлиб, бир неча асрлардан бери халқларни, жумладан, ёшларни ҳаётга, амалий фаолиятга тайёрлашда муҳим қўлланма бўлиб келмоқда. У ёшларга ўзини уч нарсадан: кўзни ёмон назардан, қўлни ёмон ишдан, тилни ёмон сўздан сақлашни тавсия этади. Кайковуснинг “Қобуснома”си XI асрда юзага келган йирик тарбиявий асардир. Кайковуснинг катта хизмати шундаки, у ёшларни ҳар томонлама камолга етказишнинг назарий масалаларини амалий фаолият билан боғлаб олиб борди, унинг ўғитлари ҳар қандай тузумда ҳам ўз қийматини йўқотмади ва амалий ҳаёт дастури сифатида ўз ўрнига эга бўлди.

Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбек (1394—1449) Марказий Осиё халқлари илм-фани ва маданиятини жаҳон миқёсига олиб чиққан Марказий Осиёда педагогик фикр тараққиётига муносиб ҳисса қўшган улуғ сиймолардан биридир. У аввало ёш авлоднинг ақлий ва маърифий тарбиясига катта аҳамият бериб, уларни дунёвий билимларини эгаллашга даъват этди. Фақат ривожланган фан ва маданият инсон тафаккурининг комил топишини таъминлашга ишонди, одам соғлом ва бақувват бўлиши учун ёшлик чоғидаёқ жисмоний машқлар билан шуғулланиши, таълим-тарбияда қаллоблик бўлмаслиги учун мударрислар одил ва ҳалол бўлиши керак. Боланинг билим олишига бўлган қизиқиш, ҳавасини оширишда у тарбияланаётган муҳит, яъни оилада ота-оналар айниқса ўқимишли ота – оналар ўз фарзандларининг ҳақиқий инсон бўлиб камол топишига, таълим-тарбияни такомиллаштиришга ҳам алоҳида эътибор беришлари лозим.

Алишер Навоий (1441-1501) ўзининг бадиий асарларида комил инсон образларини яратиб, таълим-тарбия тўғрисидаги фикрларини ифодалаган, ўз даврининг илғор, маърифатпарвар алломаси сифатида исломдаги таълим-

тарбия ақидалари, ўзидан илгари ўтган мутафаккирларнинг карашларини анъанавий тарзда давом эттирди. Алишер Навоий билим олишда барча фанларни ўрганишни тарғиб этади. У билимни узлуксиз ўрганиш зарур, дейди. Буюк аллома билим олиш тамойилларини ифодалаб, ҳатто таълим тизимини устозларга шогирд тушиб ёки мустақил ҳолда билим олиш имкониятларидан фойдаланишни тавсия этади, ҳар бир инсон ақлли, ахлоқли, билимдон, оқил, доно, софдил, саховатли, сабр-қаноатли, адолатли, мурувватли, камтар, мард ва жасур бўлмоғи лозим, деб таъкидлаган. У кишилар билан муносабатда, айниқса кишиларнинг бир-бирларига бўлган рухий, маънавий таъсирлари натижасида таркиб топади”, деб вояга етказишда асосий омиллардан бири тарбия эканлиги уқтиради. Демак, таълим-тарбия жараёни педагогнинг ўргатувчилик фаолиятини ва таълим олувчиларнинг махсус ташкил этилган билиш фаолиятини ўз ичига олади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Зуннунов А.ва бошқалар. Педагогика тарихи. –Т.: Шарқ, 2000.
2. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2004.
3. Тохтаходжаева М.Х. ва бошқалар. Педагогика назарияси ва тарихи 1-қисм: Педагогика назарияси.– Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007.
4. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи.-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2005.
5. G'iyosova Z. T. “Bo'lajak matematika fani o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish”. “ILM-FAN FIDOKORI MDH 2022” Tanlovining 2-mavsumi, FAN VA TA'LIM MUTAXASSISLARINI XALQARO TANLOVI, ISBN (O'zbekiston) xalqaro standart raqami beriladi, newjournal.org 25.12.22 y.
6. G'iyosova Z. T. “Kompetentsiya tushunchasi va pedagogik kompetentlikni rivojlantirish” Uzluksiz ta'limda raqamli texnologiyalarni joriy etishning zamonaviy tendensiyalari va istiqbollari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (2022 yil 20-dekabr) Konferensiya Jizzax. JDPU